

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Українська мова професійного спрямування»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

051 «Психологія» (практична психологія)

Лекція № 2 «Функції мови. Поняття літературної мови»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Старший викладач, кандидат філологічних наук Овчинников Михайло Олексійович

Рецензенти:

1. Доцент кафедри українознавства ХНУВС, кандидат філологічних наук, доцент Перцева Вікторія Анатоліївна.
2. Доцент кафедри української мови та мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного університету будівництва та архітектури, кандидат філологічних наук, доцент Кучеренко Олена Федорівна.

План лекції

1. Функції мови.
2. Поняття літературної мови.
3. Мова професійного спілкування.

Текст лекції

1. Функції мови

З-поміж багатьох функцій мови в житті людини й суспільства основними називають такі:

1. Номінативна функція (називання). Ця функція дає можливість розглядати кожную мову як окрему своєрідну картину світу, що відображає національне світобачення і світовідчуття.

Усе пізнане людиною з дитячих років одержує свою назву і тільки так існує у свідомості. Цей процес називається лінгвалізацією (омовленням) світу. Люди упродовж віків давали назви і тому, що існує в реальному світі, і тому, що існувало в їх уяві. Учені вказують, що гігантський світ фольклору, художньої літератури існує тільки завдяки мові. Але його вплив на нашу поведінку, на наш спосіб життя іноді не менший, ніж вплив реального світу. Усе, що нас оточує, представлено номінативними одиницями (словами та сталими словосполученнями). Мова є картиною, «зліпком» реального світу. Зрозуміло, що кожна мова становить своєрідну картину дійсності (наприклад, у нас одне слово «сніг», а в ескімосів існує кілька десятків слів на позначення снігу; по-різному мовно розчленовані в різних мовах одні й ті ж фрагменти позамовного світу).

2. Комунікативна функція (спілкування). Суть її полягає в тому, що мова використовується для комунікації – інформаційного зв'язку між членами суспільства. Відомий мовознавець Б. О. Серебренников образно назвав комунікативну функцію «локомотивом історії мови». Ця функція є надзвичайно

важливою як для суспільства, так і для мови: мова, якою не спілкуються, стає мертвою; народ, який втрачає свою мову, зникає (асимілюється, переймаючи іншу мову).

«Людина має схильність спілкуватися з собі подібними, тому що в такому стані більше почуває себе людиною» (І. Кант). Пригадаймо також слова А. де Сент-Екзюпері, який зазначав, що найбільша розкіш на світі – «це розкіш людського спілкування». Бути засобом спілкування – це найважливіша, базова функція мови, їй так чи інакше підпорядковані інші функції.

Людство знає чимало засобів обміну інформацією: транспортна сигналізація, символіка науки, знаки спортивного суддівства, жести тощо. Серед усіх названих засобів передачі сигналів, інформації мова продовжує займати головне місце; усі позамовні знакові системи є похідними від неї; без мови їх не можна було б ні створювати, ні використовувати, ні вивчати.

Для повноцінного функціонування і розвитку мови вона повинна використовуватись у всіх сферах комунікації – у науці, у повсякденному житті, у художній, словесній творчості, виробництві, ділових стосунках, освіті, культурі, а не лише в окремих сферах, наприклад, у літературі.

3. Ідентифікаційна функція (ототожнення, уподібнення). За допомогою мови, особливостей мовлення можна встановити, вирізнити, ідентифікувати одну особистість серед інших, тому що кожен із нас має свій «портрет», свій мовний «паспорт», у якому відображено всі параметри нашого Я – національно-етнічні, соціальні, культурні, духовні, вікові.

4. Експресивна функція (вираження). Вона полягає в тому, що мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу людини. Поки людина мовчить, вона залишається загадкою для оточуючих. Заговоривши, ніби розкриває свій внутрішній світ. Учені зазначають, що саме мова дає можливість перетворювати внутрішнє в зовнішнє, об'єктивне, доступне для сприйняття. «Говори і я тебе побачу», – стверджували мудреці античності. Чим досконаліше людина володіє мовою, тим виразніше, повніше, яскравіше постає ця людина перед іншими як особистість.

5. Гносеологічна функція (пізнання). За допомогою мови людина пізнає світ. На відміну від тварини, вона користується не тільки власним досвідом, але й тим, що пізнали до неї її попередники та сучасники. Людина ніколи не починає пізнавати світ спочатку, з «нуля». Досвід суспільства закодовано в мові, а за наявності письма – також у вигляді текстів. Пізнаючи мову, людина пізнає світ. Крім того, мова є засобом мислення, формою існування думки. Отже, у пізнанні нового, раніше не відомого, вона є обов'язковим чинником.

6. Мислетворча функція (формування думки). Вона полягає в тому, що мова є засобом формування думки, оскільки людина мислить за допомогою мовних форм. Тому мислити – означає оперувати мовним матеріалом, словами.

Чи можна дослівно розуміти вислів «обмінюватися думками»? Виявляється, не можна, тому що коли б люди безпосередньо обмінювалися думками, то вони завжди розуміли б один одного і не було б ніяких втрат при передаванні інформації. Насправді ж люди обмінюються мовними одиницями, у яких закодовані думки. Одні, погано володіючи мовою, не можуть чітко висловити свої думки, інші по-своєму їх розшифровують. Недарма говорять: хто ясно думає, той ясно висловлюється; або: видно з мови, якої ти голови.

Зауважимо, що думаємо, мислимо ми категоріями тієї мови, яку краще знаємо, тобто рідної. Отже, сам процес мислення має національну специфіку.

7. Естетична функція виявляється в тому, що за допомогою мови людина може сприймати красу і передавати її іншим людям, бути творцем культурних цінностей. Мова є першоелементом культури.

За допомогою мови з'явилися твори фольклору, художньої літератури, театру. За допомогою мови вони живуть донині і житимуть вічно. Кажуть, що все ґрунтується і обертається навколо слова, мови в цілому. І це дає підстави стверджувати, що мова становить хребет культури, її храм.

Учені стверджують, що мові властиві закони евфонії, милозвучності. Це, а також досконала організація мовного матеріалу в процесі спілкування, може бути джерелом естетичної насолоди, що найвиразніше виявляється при сприйнятті ораторського та художнього, зокрема поетичного, мовлення.

Виховання відчуття краси мови — це основа всякого естетичного виховання.

8. Культуроносна функція. Мова — основа культури кожної нації, найбільший її скарб. Культура народу може розвиватися тільки мовою цього народу. Усім відомо, що пізнати інший народ ми можемо через вивчення його мови, бо культура кожного народу зафіксована у його мові. Ми, українці, засвоюємо культуру свого народу і передаємо духовні цінності від покоління до покоління за допомогою української мови. А коли пропагуємо свою мову у світі, пропагуємо власну культуру, її надбання, збагачуючи світову культуру.

Культуроносна функція мови постійно і виразно виявляється, передусім, у тому, що людина, пізнаючи мову свого народу, прилучається до джерел неповторної духовності нації, з часом стає її носієм і навіть творцем.

9. Волюнтативна функція — вираження волі щодо співрозмовника: прохання, запрошення, порада, спонукання тощо.

10. Магічно-містична функція. Магічно-містична функція мови полягає у вірі людей у можливість за допомогою слова викликати богоявлення, оживити мертвих, подіяти на певний предмет чи особу, підкоряючи їх своїй волі. Це виявляється у вірі, що вимовлене слово може накликати хворобу, нещастя, нанести шкоду.

Ми перелічили основні функції мови, усвідомлення яких формує ставлення до мови, визначає глибину і повноту її вивчення, сфери її використання.

Мова — явище системне. Її функції виступають не ізольовано, вони виявляються у взаємодії. Відсутність чи неповнота використання якоїсь із них згубно впливає на мову в цілому, а це, у свою чергу, відбивається опосередковано на долі народу.

2. Поняття літературної мови

Українська мова належить до *східнослов'янської групи індоєвропейської сім'ї мов*.

Слов'янськими мовами розмовляють понад 300 млн. людей. Безпосередній предок сучасних слов'янських мов - **спільнослов'янська (праслов'янська) мова** у період розселення слов'ян (І тис. н. ери) почала розпадатися на окремі діалекти, з яких пізніше сформувалися окремі слов'янські мови (13 літературних мов), що належать до трьох підгруп:

- східнослов'янська група;
- західнослов'янська група;
- південнослов'янська група.

Кожний народ може мати лише одну національну мову. Але внаслідок екстралінгвістичних факторів на території України національна українська мова часто забруднюється вкрапленнями лексичних засобів інших мов. Частина населення України спілкується мішаниною двох мов – української та російської (*суржиком*), хоча загальновизнано, що користуватися сумішшю з двох мов – це одно з найтривожніших явищ загальнонаціонального характеру.

Суржик в Україні є небезпечним і шкідливим, бо паразитує на мові, що формувалася впродовж віків.

Причиною цього факту великою мірою є труднощі, яких зазнала українська мова протягом історії свого розвитку: її офіційно забороняли (укази Петра Першого, Валуєвський циркуляр, Ємський указ), оголошували придуманою німцями, вважали діалектом російської чи польської мов, дивилися як на “хлопську”, у різні часи її свідомо принижували, не допускали у сферу науки, техніки, на фабрики, заводи, до армії, в спорт – до тих сфер, що є важливими для функціонування та повноцінного життя нації.

Українська національна мова існує у **вищій** (сучасна українська літературна мова) і **нижчій** (територіальні діалекти) **формах**.

Літературна мова – це унормована, регламентована, відшліфована форма існування загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей: державні та громадянські установи, пресу, художню літератур, науку, театр, освіту і побут людей.

Ознаки літературної мови:

- унормованість, тобто наявність чітко сформованих мовних норм;
- уніфікованість (стандартність), тобто цілісність і єдність;
- наддіалектність, тобто необмежене функціонування на всій території України, на відміну від діалектів;
- поліфункціональність, тобто можливість охопити всі сфери комунікативної практики суспільства;
- розвиненість системи стилів.

Сучасна українська літературна мова сформувалася на основі *південно-східного діалекту*, увібравши в себе окремі риси північних и південно-західних діалектів.

Засновником нової української літературної мови став **І. П. Котляревський**, який увів до літератури багату, колоритну, мелодійну, співучу народну мову. Значення Котляревського як зачинателя української літератури винятково важливе: своїм поетичним словом, утвердженням засад демократичної естетики він відкривав, новий напрям у розвитку національної культури, спрямований на дедалі глибше проникнення в життя народу, на осмислення його історичної долі.

Основоположником сучасної української літературної мови по праву вважають **Т. Г. Шевченка**, який з великою майстерністю розкрив красу і силу українського слова. Заслуга Т.Г.Шевченка полягає в тому, що він відібрав з народної мовної скарбниці багаті лексико-фразеологічні шари, відточив орфоепічні і граматичні норми, вивів українську мову на рівень високорозвинених європейських мов.

Літературна мова має *дві форми реалізації*: усну і писемну.

Усне мовлення – це така форма реалізації мови, яка вимовляється, являє собою процес говоріння та обслуговує безпосереднє спілкування людей, побутові й виробничі потреби суспільства.

Писемне мовлення – це така форма реалізації мови, яка зафіксована на папері і розраховане на зорове сприймання, та функціонує в галузі державної,

політичної, господарської, наукової та культурної діяльності.

Усне	Писемне
1. Первинне.	1. Вторинне.
2. Діалогічне (полілогічне).	2. Монологічне.
3. Розраховане на певне коло слухачів, що виступають співрозмовниками.	3. Графічно оформлене.
4. Непідготовлене заздалегідь.	4. Пов'язане з попереднім обдумуванням.
5. Живе спілкування.	5. Старанний відбір фактів та їх мовне оформлення.
6. Інтонація, міміка, жести.	6. Відбір мовних засобів, чітко підпорядкування стилю і типу мовлення.
7. Імпровізоване мовлення.	7. Повний і ґрунтовний виклад думки.
8. Чітко індивідуалізоване мовлення.	8. Поглиблена робота над словом і текстом.
9. Емоційне й експресивне мовлення.	9. Редагування думки і форми її вираження.
10. Повтори зіставлення, різні тропи, фразеологізм	10. Самоаналіз написаного.

Українська літературна мова

постійно розвивається і збагачується. Цей процес супроводжується усталенням та шліфуванням обов'язкових для всіх літературних норм.

3. Мова професійного спілкування

Мова й професія – дві важливі суспільні категорії, які покликані обслуговувати потреби суспільства, окремих його груп і кожної людини. Мова з багатьма її функціями забезпечує належний рівень грамотності носіїв певної професії, формує їх уміння спілкуватися у всіх сферах комунікації – у професійних відносинах, у науці, освіті, культурі, економіці тощо.

Останнім часом зростає інтерес до української мови як державної. На сьогодні мало володіти лише тими знаннями, що дала школа. Адже глибокі знання професійної мови допоможуть краще оволодіти фахом, підвищити ефективність праці, зміцнити ділові стосунки партнерів, тому що мова визначає культуру і компетентність фахівця.

Сьогодні добре *володіти мовою професії* означає:

- добре знати закони і принципи української мови;
- уміло використовувати професійну лексику і терміни;
- орієнтуватись у специфічних особливостях підстилів наукового стилю:

власне наукового, науково-навчального та науково-популярного; уміти

складати тексти виступів, доповідей,

- уміти працювати з науковою та професійною літературою тощо.

Фахівець повинен усвідомлювати, що від його уміння грамотно спілкуватися з діловими партнерами (за допомогою ділових документів, телефонних переговорів, зустрічей, нарад тощо) залежатиме встановлення офіційних, службових, ділових, партнерських контактів, налагоджуватимуться його приватні стосунки з людьми.

Терміни «*ділова мова*» і «*мова професійного спілкування*» не тотожні.

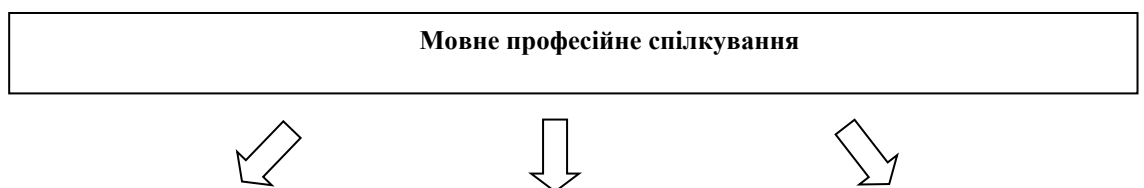
Діловою мовою послуговуються представники різних професій, а мова професійного спілкування функціонує в межах певної професійної сфери.

Ділова мова — це реалізація офіційно-ділового стилю, зафіксованого в документах; у *мові професійного спілкування* реалізуються також науковий і розмовний стилі. Водночас, елементи ділової мови і мови професійного спілкування можуть використовуватися паралельно, наприклад в офіційних переговорах, ділових бесідах тощо.

Мова професійного спілкування (фахова мова) — це спеціальна мова, насичена професіоналізмами і термінами, це мова для спеціальних цілей і потреб.

Володіння мовою професійного спілкування — це:

1. знання не тільки української літературної мови, а і спеціальної термінології, і особливостей побудови синтаксичних конструкцій, тексту,
2. уміння застосовувати ці знання на практиці, доцільно добирати те чи інше слово з синонімічного ряду, доречно поєднувати вербальні і невербальні засоби спілкування відповідно до мети, ситуації мовлення.

Предмет обміну (інформація)	Засіб спілкування	Суб'єкти спілкування
Текст (мовне втілення)	Мова (матеріал)	Особистість (якості мовця)

Особливості фахової мови залежать:

- від ситуації професійного спілкування та його мети;
- від особистісних рис комунікатора і реципієнта (вік, освіта, інтелект).

Мовна професійна компетенція – це знання норм і правил української мови, за якими будуються правильні мовні конструкції за фахом.

Мовленнєва професійна компетенція – це уміння і навички використання знань під час фахового спілкування для передавання певної інформації.

Професійне мовлення має бути чистим, виразним, естетичним.

Чистота професійного мовлення полягає передусім у відповідності сучасній літературній нормі. Вона простежується на всіх рівнях її структури і використання: на рівні орфоєпії — літературно-нормативна вимова; на рівні орфографії — грамотне письмо; на рівні лексики — відсутність чужих слів, вульгаризмів, суржику, невмотивованих повторів; на рівні граматики — правильна, завершена побудова речень, нормативні словоформи; з погляду стилістики — відповідність меті, завданням, ситуації спілкування, стилям, підстилям і жанрам мовлення.

Складниками *виразності професійного мовлення* є інформаційна (змістова) і виражальна (чуттєво-мовна) виразність. Тому вважають, що виразність — це радше ознака структурної специфіки тексту, а не лише слів; вона є ознакою культури мови всіх стилів.

Естетичність професійного мовлення спирається на точність, логічність, чистоту, виразність, а також доречність, лаконічність, різноманітність, образність, які у взаємодії та пропорційності створюють гармонію усного чи

письмового тексту. Одноманітний, нечіткий, невиразний, засмічений суржиком, випадковими словами текст ніколи не справить враження гарної, вишуканої мови і не викличе почуття естетичного задоволення. Естетика професійної мови досягається оптимальним добром мовних засобів, потрібних для певної комунікативної настанови, гармонійною цілісністю тексту. Почуття естетичного задоволення викликає ввічливе, дотепне мовлення.

Виділити найважливіше, наголосити на думці можна по-різному, а саме: змінити тональність голосу — це насторожить слухачів; знизити або, навпаки, посилити його; зробити паузу перед важливою інформацією, уповільнити темп, повторити важливе слово, думку.

Отже, *мова професійного спілкування* — це засіб ефективного, мовного професійного спілкування, це наука і мистецтво усної переконуючої комунікації, що становить фундамент. Імідж і кар'єрний ріст прямо пропорційно залежать від того, як ви зможете реалізувати свої знання, довести свій професіоналізм. Недостатньо знати, «що слід казати», більш важливо знати, «як це сказати».